

V době vzniku se jednalo o velmi moderní stavbu, u níž se podařilo promyšleně propojit její architektonické, funkční a technické řešení. Při realizaci se však uplatnily tradiční materiály a konstrukce. Vzhledem k specifickému účelu, tzn. věznění osob, bylo potřeba vyřešit celou řadu bezpečnostních a technických otázek, např. teplovzdušné vytápění cel (ohřev vzduchu v suterénu každého křídla; jen část nemocnice a několik místností mělo vlastní kamna), plynové osvětlení (svítiplyn vyráběný ve vlastní plynárně), systém odvětrávacích kanálů ad. Provoz věznice vyžadoval poměrně početný personál, pro který bylo vybudováno zázemí, začleněné do celkového přísně symetrického rozvrhu.

Stavební vývoj

Během své 140 let trvající existence areál prodělal řadu stavebních úprav a modernizací. V roce 1906 v západním cípu areálu postavila plzeňská firma Müller a Kapsa uzavřené hospodářství, ve kterém pracovali odsouzení a které mělo zásobovat věznicí masem a mlékem (zbořeno 2008). Ve 20. letech 20. století byla např. vybudována splašková kanalizace, provedeno napojení na městský vodovodní řad a také dokončena první část elektrifikace celé trestnice (čímž původní ústavní plynárna přestala plnit svoji funkci).

Původní dveře celý.
(Foto D. Tuma, 2017)

Původní litinové vřetenové schodiště v závěru bývalé kaple.
(Foto J. Škabrada, 2005)

První významnější změny budovy samotné věznice nastaly až v 50. letech 20. století. Nejzávažnější zásah představuje zrušení kaple a její adaptace na kulturně společenský sál, později na tělocvičnu (k tomuto účelu slouží dodnes). Nemocnice se z čelního příčného křídla přestěhovala do jednoho z křídel společné vazby a v neposlední řadě vyrůstaly různé objekty přímo mezi vězeňskými křídly. Na sklonku 50. let 20. století vznikla dokonce přístavba, která prodloužila východní křídlo společné vazby, měla vlastní vstup a sloužila k zajištění vězňů pracujících v dole ve Zbůchu. Jelikož přestávaly vyhovovat původní půlkruhové strážnice, docházelo k jejich zvyšování a později i k přemísťování. V 60. a 70. letech začaly vyrůstat v prostoru okolo věznice novostavby garáže, technické zázemí, prádelny apod. V 70. letech 20. století byla postavena největší hala, která sloužila jako knihárna, a kvůli níž byla posunuta severovýchodní strana ohradní zdi. V roce 1976 pak vznikly přístavky v rizalitech příčné budovy a symetrické přístavky připojené k bokům vstupní brány (dnes čekárna pro návštěvy). V 90. letech proběhla modernizace a celková oprava, která se dotkla zejména všech střež věznice, na nichž byly odstraněny charakteristické větrací komíny. V roce 1995 vznikla na místě původního obytného domu pro dozorce při severním okoseném nároží ohradní zdi plynová kotelná. Od roku 2003 jsou postupně opravovány fasády věznice. V roce 2008 při výstavbě silnice do Klatov byl zbořen druhý obytný dům pro dozorce v okoseném nároží, stejně jako objekty ústavního hospodářství. Po opravě vstupní brány a zvětšení jejího průjezdu v roce 2012 stavba ztratila symetrickou fasádu a průjezd obloukové nadpraží.

Hmotová kompozice je tedy dílčím způsobem narušena, ale celek areálu má stále vysokou vypovídající schopnost o původním uspořádání. Většina budov se nachází na svém místě a dochované původní obytné domy si udržely hmotové řešení. Stavební podoba vlastní věznice se ve své podstatě výrazněji nezměnila, její charakteristický architektonický koncept a pohledové působení nebylo doposud významněji narušeno. Budova stále obsahuje původní hodnotné stavební konstrukce a některé historické prvky. Jde především o různé typy kleneb (křížové, valené a plackové), zdivo provedené z kombinace kamenných bloků a pálených cihel, velmi zajímavou a hodnotnou „vlašskou“ konstrukci krovu nad bývalou kaplí (historické krovky jsou dochovány i nad ostatními křídly), nýtovanou konstrukci kupole, okenní otvory, členění fasád, kamenná schodiště ve velitelské budově včetně litinového zábradlí, šnekové kamenné schodiště včetně litinového zábradlí při centrální hale, kovové vřetenové schodiště do podkroví nad kaplí, soustavu lávek v centrální hale včetně dekorativních sloupů a konzol, dokonce i několik původních výplňových otvorů. Místy ještě zůstala dvířka (šoupátka) šachet odvětrávacího systému a lokálně se dochovaly fragmenty původních dlažeb.

Politici vězni na Borech

C. k. mužská trestnice v Plzni s celkovou kapacitou 819 trestanců byla původně určena pro výkon trestu těžkého žaláře nad 10 let a zároveň fungovala jako jediné zařízení pro politické vězně na našem území. Politici vězni sem byli umísťováni i později, za protektorátu, první republiky a v období komunismu. Události ve věznici a osoby v ní vězněné z politických důvodů tak v podstatě dokumentují historické utváření a proměny politické situace našeho státu za posledních 140 let. Za zdmi tohoto ústavu se v průběhu let ocitla spolu s množstvím kriminálních vězňů i celá řada předních osobností našeho národa. Nejvýznamnější osobnosti vězněnými na Borech byli: Alois Rašín, Stanislav Kostka Neumann, Karel Stanislav Sokol, Antonín Hajn, Antonín Zápotocký, Luděk Pik, Josef Skupa, Heliodor Píka, Karel Janoušek, hokejoví reprezentanti a mistři světa v ledním hokeji Modrý a spol., Václav Havel, Dominik Duka ad. Dne 21. června 1949 zde byla vykonána jediná zdejší poprava (resp. justiční vražda) divizního generála Heliodora Píky (armádní generál in memoriam). Od roku 2009 tuto tragickou událost připomíná pamětní deska umístěná před vstupem do věznice.

Konstrukce krovu nad kaplí. (Foto D. Tuma, 2017)

Borská věznice je velmi cenným a stavebně hodnotným hmotným dokladem vývoje vězeňství v Evropě, resp. v tehdejší Rakousko-uherské monarchii. Od 18. století a v průběhu 19. století zanikala celá řada nařízení a zákonů vedoucích k humanizaci vězeňství. Vyvrcholení snahy o zlepšení systému vězeňství v českých zemích (a v podstatě v celé tehdejší monarchii) symbolizuje výstavba plzeňské trestnice. Vybudování tak

nákladného a technicky náročného moderního komplexu přímo dokládá snahu o komplexní humanizaci vězeňství, symbolizující odklon od starých vězeňských metod. Důkazem o kvalitě a promyšlenosti provedení celého projektu je skutečnost, že areál po celou dobu své existence stále slouží svému původnímu účelu.

The Pilsen-Bory Prison

The Pilsen-Bory Prison was built in 1874-1878 according to the project by Franc Maurus, resulting from a basic concept elaborated by Emanuel Trojan, Knight of Bylanow. Its distinctive star-shaped ground-plan was chosen on the basis of the designs of prison architecture in England and in the USA, developed for the so-called Pennsylvania penal system. At that time, it was the first quite new prison on the territory of the Kingdom of Bohemia within the then Austro-Hungarian monarchy. The Imperial-Royal Male Prison in Pilsen was a sprawling, axially symmetric complex of buildings dominated by the eight-wing jailhouse surrounded by a wall with 12 guard-houses and the entrance gateway. The central space of the bulky structure with historicist facades is occupied by an octagonal hall crowned with a steel cupola and a skylight. The two-storeyed wings were intended for incarcerating convicts, and in the southeast wing there was a chapel. The front wing housed a hospital, a library, classrooms and rooms for guards. The compound further contained residential and administrative buildings, technological facilities including engine rooms, a gasworks, an in-house railway station, a cemetery etc. It was one of the largest and most modern penal institutions in Europe, interconnecting inventive technological designs with the architectural conceptions and the latest trends in the penal system. The prison with the overall capacity of 819 convicts was intended for serving severe imprisonment terms. Moreover, in this country it was the only prison used for jailing political prisoners. They were being placed there even later, in the periods of the First Czechoslovak Republic, the German protectorate and the Communist rule. Consequently, a host of prominent persons from this nation were being imprisoned here. Still utilised as a prison, the site has experienced many adjustments during its history. Nevertheless, as a whole it can still testify to the original, axially symmetric design. Having preserved its initial architectural conception and containing valuable original structures and components, it ranks among the most significant building icons in the town of Pilsen. In 2018, a motion was filed to list the site as an immovable cultural monument.

Titulní foto: Letecký snímek.

(Foto J. Berger, 2004; poskytl Nakladatelství Starý most s.r.o. Plzeň)

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V PLZNI

VĚZNICE PLZEŇ-BORY

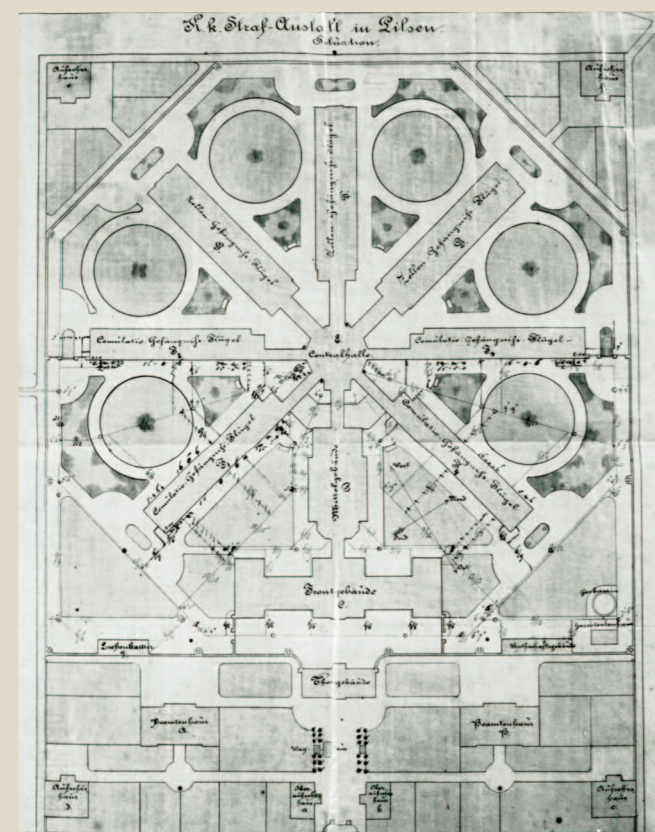
V roce 2019 vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, Prešovská 7, 306 37 Plzeň. 1. vydání.
Edice *Památky západních Čech*. Populárně naučná řada. sv. 9.
Autor: Stanislav Plešmíd
Překlad: Karel Matásek

© Národní památkový ústav, 2019
ISBN 978-80-85035-54-4
Grafická úprava a tisk: TISKÁRNA BÍLÝ SLON s. r. o.,
Škroupova 11, 301 00 Plzeň
Neprodejné

VĚZNICE PLZEŇ-BORY

Areál Věznice Plzeň-Bory se nachází na území městského obvodu Plzeň 3, na jižním okraji města při silnici do Klatov. Jedná se o areál vystavěný v letech 1874-1878, kterému dominuje mohutná osmikřídlá budova hvězdicového půdorysu. Snad nejnámější věznice v Čechách je jedním z předních a všeobecně známých symbolů města Plzně. Dodnes si uchovála výrazné architektonické a stavebně technické hodnoty, mimořádně pozoruhodný je však také její význam historický a politický, neboť tehdejší C. k. mužská trestnice v Plzni (k. k. Männerstrafanstalt in Pilsen) byla mimo jiné nápravným zařízením pro politické vězně. Vzhledem k nesporným architektonickým hodnotám areálu a významným historickým souvislostem podalo v roce 2018 plzeňské územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu návrh na prohlášení objektu za nemovitou kulturní památku.

Věznice Plzeň, situační plán nalezený při opravě sanktusové věžičky vězeňské kaple, prováděné v roce 1996. Spolu s plánem byl v zinkovém pouzdře makové uložen dobový tisk a pamětní listina z 27. 9. 1875. (Foto R. Kodera, 1996)

Historie výstavby

Historie věznice sahá do doby vlády císaře Františka Josefa I. V návaznosti na reformu soudnictví uskutečněnou v roce 1849 byly v druhé polovině 19. století vybudovány na území tehdejšího Českého království nové věznice. Vznikaly přestavbami hradů (1856 Mírov) nebo klášterů (1857 Valdice u Jičína, 1865 Řepy u Prahy). V roce 1869 se rakousko-uherské ministerstvo práv rozhodlo vystavět na území Čech první zcela novou trestnici, pro kterou roku 1870 vybralo lokalitu nedaleko Litic u Plzně. Návrh základní koncepce vypracoval c. k. vrchní stavební rada ministerstva práv Emanuel rytíř Trojan z Bylanowa, projekt zpracoval c. k. vrchní inženýr Franc Maurus, který zároveň zastával funkci ředitele stavby a později vyprojektoval naši druhou novostavbu věznice v Praze na Pankráci. Ještě v první polovině 20. století byly trestnice v Plzni na Borech a v Praze na Pankráci jediné objekty v českých zemích primárně vybudované za účelem věznění osob. Předem zvolený koncept s paprskovitě uspořádanými křídly vycházel z již realizovaných staveb v Anglii a USA, např. věznice Eastern State

Penitentiary na Cherry Hill ve Filadelfii ve státě Pensylvánie v USA (z let 1823-1829), od architektů anglického původu Johna Havilanda a Williama Stricklanda. První architektonický návrh plzeňské trestnice z března roku 1871 počítal jen se šesti křídly, z nichž pět mělo sloužit pro věznění osob (tři křídla samovazební, dvě pro společnou vazbu a jedno spojovací s průčelní budovou). Původní projekt byl však opuštěn a zpracován nový (dokončený v lednu roku 1873), podle kterého byla stavba realizována v období od 3. července 1874 do června 1878. Na výstavbě se podílela celá řada firem a řemesníků z Plzně, Prahy, Domažlic či Vídně, konstrukci centrální kupole zajistil strojírenský závod Körösi u Štýrského Hradce. Současně se stavbou trestnice probíhalo budování, pro provoz ústavu nezbytné, železniční tratě Plzeňsko-břeženské dráhy (úsek Plzeň – Bayerisch Eisenstein), v její blízkosti bylo proto místo pro stavbu věznice záměrně zvoleno.

Popis areálu věznice

Původní areál byl přísně symetrický podle kompoziční osy orientované ve směru jihovýchod – severozápad a kolmé k císařské/státní silnici z Plzně do Klatov (dnes Klatovská třída). Budovu věznice obklopuje vysoká ohradní zeď (původně s 12 strážnicemi), vymezení přibližně čtvercový půdorys se dvěma výrazně

Interiér centrální haly, pohled z ochozu v patě kupole na původní soustavu lávek s centrální pozorovatelnou. (Foto S. Plešmíd, 2017)

okosenými nárožími na straně souběžné s dnešní silnicí do Klatov. V centru stojí mohutná zděná osmikřídlá stavba s historizujícími eklektickými fasádami, jejíž střed tvoří převýšená osmiboká hala završená ocelovou nýtovanou kupolí s vrcholovým světlíkem. Z tohoto centrálního prostoru paprskovitě vystupují jednotlivá dvoupatrová křídla připojená ke středové hale užšími klenutými

Interiér centrální haly, pohled do konstrukce kupole. (Foto J. Škabrada, 2005)

Interiér centrální haly, pohled z přízemí na původní litinové sloupky pod centrální pozorovatelnou a soustavu lávek. (Foto J. Škabrada, 2005)

chodbami. Původně byla tři křídla určena pro samovazbu, čtyři pro společnou vazbu, jihovýchodní křídlo obsahovalo kapli a k němu ještě kolmo přiléhá dvoupatrová průčelní budova velitelství. Vězeňská kaple se sakristií, vybavená oltářem s cenným obrazem *Kristus jako dobrý pastýř* od malíře Emila Lauffera, varhanami

Unikátní letecký snímek pořízený britským špiónážním letounem dne 9. 4. 1945 z výšky 23 000 stop (cca 7 km). Ve spodní části snímku areál věznice, hlavní budova byla po dobu spojeneckých náletů zakryta maskovacím nátěrem a sítěmi. (Soukromá sbírka K. Fouda)

a lavicemi, byla v 50. letech 20. století zrušena. V příčném průčelním křídle se mimo jiné nacházela nemocnice, knihovna a učebny, v přízemí pak pekárna (od roku 1884 do konce 20. století). Prostor okolo budovy věznice až k hlavní ohradní zdi býval volný, území vymezené křídly vyplňovaly kruhové plochy se zahradnickou úpravou, po jejichž obvodu vykonávali vězni vycházky. Jediná vstupní brána je situována ve středu východní ohradní zdi a zakomponována v předsunutém přízemním objektu jako průjezd. Východní předpolí věznice má protáhlý obdélný půdorys a je vymezené z části ještě původním oplocením. Podle situace z roku 1878 v tomto prostoru stálo celkem šest domů a vstupovalo se do něj od jihovýchodu (v ose vstupní brány) bránou v oplocení. Po stranách bývalé brány stále stojí dva původní symetricky umístěné domky pro vrchní dozorce (čp. 2909 a 2910). V nárožích předpolí se nachází další původní objekty: obytné domy pro dozorce (čp. 2868 a 2911), které jsou však dochovány pouze v hmotovém řešení, jinak jsou již zbaveny dobových architektonických prvků (okna, fasády).

Úřednický dům poškozený výbuchem letecké bomby po spojeneckém náletu v roce 1944, v letech 1947–1949 byl na jeho místě postaven stávající dům čp. 2866, 2867. (Soukromá sbírka K. Fouda)

Na ploše předpolí původně stály ještě dva velké jednopatrové domy pro úředníky, které obsahovaly byty kontrolora a adjunktů, správce trestnice, lékaře, dále byty dvou učitelů, dvou duchovních a ředitele trestnice. Oba domy později postupně ustoupily mladší, stávající zástavbě. Jižněji situovaný dům poškozený spojeneckým náletem v závěru druhé světové války nahradila na sklonku 40. let funkcionalistická novostavba (obytný dům pro zaměstnance) čp. 2866, 2867. Severněji situovaný obytný dům byl zbořen v 60. letech 20. století a nahrazen typovým domem čp. 2864, 2865, ačkoliv podle plánu měl být nahrazen stejným domem, jako je čp. 2866, 2867.

Prostranství mezi budovami doplňovala parková úprava a spojovací cestu mezi bránou v oplocení a hlavní vstupní bránou k věznici lemovala lipová alej. Při severozápadní straně ohradní zdi stály ještě další tři obytné domy, které se podobaly stavbám v nárožích předpolí věznice na jihovýchodní straně a všechny sloužily k ubytování dozorců a úředníků. Dodnes se ve hmotě a zbaven původních architektonických prvků dochoval pouze prostřední obytný dům čp. 2871, ostatní dva zanikly v letech 1995 a 2008.

Jižně od areálu se nacházela zastávka na železniční trati Plzeň-Klatovy. Nedaleko trestnice byl zřízen první ze dvou ústavních hřbitovů a pod trestnicí, při řece Radbuze, vznikla ústavní plynárna zajišťující výrobu plynu určeného ke svícení v celém areálu včetně cel. Druhý hřbitov, založený roku 1897 přibližně 500 m západně od věznice ve svahu nad řekou Radbuzou, byl používán do roku 1923. Nutné je ještě připomenout existenci tramvajové zastávky na trati vedoucí původně až před vstup do věznice (později pro nedostatečné využití zkrácené) a hostince U tří mušketýrů, nacházejícího se v místech dnešního parkoviště před věznicí.